

התרבותית העברית ברוסיה הסובייטית עבר מרכז הפעילות התרבותית הציונית לפולין (נרשה) ולאדצות הפלטיות (וילנה), שם פעלו בעיקר מוסדות חינוך עבריים אוטונומיים וכן התקיימה שם פעילות תרבותית ענפה בעברית עד מלחמת העולם השנייה. אך ארץ-ישראל, אף שהיישוב היהודי בה אחרי מלחמת העולם הראשונה מנה רק כ-65,000 נפש, נחשבה לקרקע הגידול הטבעית והמרכזית של התרבות העברית – מסד לצמיחתה של חברה לאומית-טריטוריאלית מתחדשת. החינוך והתרבות נחשבו לא רק לביטוי לתחייה הלאומית, אלא גם תנאי הכרחי להפצת השפה העברית וערכי תנועת התחייה. לא פחות מכך נחשבו החינוך והיצירה התרבותית תנאי לאינטגרציה חברתית ותרבותית, כלומר כיוצרי סמלים וערכים משותפים.

התארגנות היישוב כחברה פוליטית לוותה בעיקר במאמצים מידים לבסס ולהרחיב את מערכת החינוך. התפתחותה של מערכת החינוך היתה בראשיתה יזמה עצמית של היישוב והתנועה הציונית, ועד 1932 היתה בבעלות ההסתדרות הציונית, כשעל רקע זה מתנהלים מאבקים בינה לבין מוסדות היישוב. לעומת זאת היתה התפתחותם של מרבית מוסדות התרבות והאמנות וכן היצירה התרבותית-אמנותית, בעיקרו של דבר, פרי יזמתם של יחידים, חבורות וארגונים ציבוריים ופוליטיים, פעמים רבות בלי תלות מוסדית או תקציבית בהסתדרות הציונית או בוועד הלאומי.

פעולות אינטנסיביות אלה הביאו לכך שהיישוב היהודי, שהתבסס כמרכז תרבותי עברי כבר לפני מלחמת העולם הראשונה, הפך עד למלחמת העולם השנייה למרכז העיקרי – ובתחומים רבים גם למרכז הבלעדי – של החינוך העברי והתרבות העברית. רק בארץ-ישראל התפתחה תרבות עברית – בעברית – על כל תחומיה ומרכיביה כחלק מחברה לאומית-טריטוריאלית וכביטוי שלה.

האפשרות לבסס באורח חופשי חינוך עברי בארץ היתה אחת התביעות שהעלתה הנציגות היהודית כשנתבקשה להגדיר את תוכנו של הבית הלאומי. התפתחות זאת התאפשרה, יש לציין, גם משום שהשלטון הבריטי העניק אוטונומיה וחופש ביטוי ויצירה תרבותית בלי מגבלות. חופש זה אפשר ליישוב היהודי להתבטא ללא הפרעה ובאינטנסיביות רבה בתחום החינוך והיצירה התרבותית-אמנותית, תוך קיום זיקה הדוקה להתרחשויות ולזרמים התרבותיים באירופה. כתוצאה מכך הפכה מערכת החינוך והתרבות לביטוי מובהק וחיוני של הפיכת היישוב לחברה לאומית בעלת ייחוד ועצמיות. ציבור צרכני החינוך, התרבות והאמנות גדל בהתמרה וכל חוגי היישוב היו שותפים להכרה שחברה יהודית לאומית תקום רק אם תובטח בארץ דמה תרבותית וחינוכית גבוהה. תכניות שונות שביקשו להתוות את דמות החינוך ואת תוכנה של התרבות בשלהי מלחמת העולם הראשונה ובתחילת השלטון הבריטי הקיפו מוסדות חינוך בכל הרמות, למן גני-ילדים ועד מוסדות להשכלה גבוהה. השכלה מקצועית והשכלה עממית, ופעילות תרבותית בכל התחומים: תיאטרון, ספרות, עיתונות, ציור, מחול, מוסיקה ועוד.

בתקופת המאנדאט הועמק תהליך של "החייאת הלשון" והפיכת העברית לשפה לאומית – שפת היום-יום, התקשורת והיצירה התרבותית. רישומו של תהליך זה מתחזק לנוכח העובדה שביישוב היהודי רווחו לשונות רבות (בראשן יידיש, ערבית ולאדינו, ועוד כעשרים שפות אחרות). בעוד שבשנת 1914 דיברו רק 40% מתושבי הארץ היהודים

ארץ-ישראל
כמרכז
התרבות
והיצירה
העברית

העברית
כשפה
לאומית

7. החינוך העברי והתרבות העברית בארץ-ישראל: מסגרות ותכנים

תפקיד החינוך והתרבות ביצירת החברה הלאומית היהודית בארץ-ישראל

התמורה במעמד המדיני של התנועה הציונית ושל היישוב היהודי בארץ עם הכיבוש הבריטי יצרה תנאים חדשים גם להתפתחות החינוך העברי והתרבות העברית. עוד קודם לכן רווחה בקרב פעילי התרבות העברית בארץ התחושה המעיקה שלתחייה העברית נשקפת כליה בגולה, וכי תקוותה היחידה היא ארץ-ישראל, שכן רק בה "החינוך העברי השלם והתחייה התרבותית ייפכו לגורמי תחייה וגאולה כבידים שיחוללו נפלאות. לא רק מאימת הגלות ייגאלו, אלא גם מסכנת הכליה התרבותית". התעצמות תודעת הייחוד של היישוב הגבירה אפוא את הציפיות לפדיחת החינוך העברי ולהפיכתו של היישוב למרכז תרבותי עברי, ביטוי מובהק ושלם של התחייה הלאומית-התרבותית של עם ישראל. תרבות וחינוך – לא נתפסו כחינוכו של הפרט וכיצירתו של הפרט, או כתרבות או אמנות לשמה, אלא כביטוי קיבוצי-לאומי אותנטי של העם וכנושאי שליחות ויעוד; כתופעה לאומית-עממית המבטאת את התחייה הלאומית והעצמיות הלאומית, כשם שהיא מחוללת אותן ומפיצה אותן. תרבות נתפסה כצורת קיום חדשה וכאורח חיים חדש. "עבריות" התפרשה כתרבות לאומית-חילונית, שלה זיקה ישירה ועמוקה לטבע הארץ, נופה, עברה וסמליה הטריטוריאליים והמדיניים.

החינוך העברי והתרבות העברית המשיכו אמנם להתקיים ולפעול בארצות שונות באירופה, אך שם חל תהליך של נידת מרכזי הפעילות התרבותית. אחרי דיכוי הפעילות

חינוך ותרבות
כמחוללי
התחייה
הלאומית
וכמבטאיה

עברית ודוכס התגוררו מחוץ לירושלים, הדי בסוף תקופת המאנדאט דק אחוז קטן ביותר של האוכלוסייה (כ-2%) התפקד כלא דובר עברית, ברמה זו או אחרת. ללא הפיכת העברית (במבטא מעורב) לשפה לאומית – שפת הדיבור ושפת הכתב – לא היה מתקיים התנאי ההכרחי לשותפות התרבותית וללכידות הפוליטית של היישוב ולא היה נוצר הבסיס להפיכת היישוב למרכז התרבות העברית. השפה העברית היתה הגורם המלכד והמאחד שסייע לגיבושו של הבית הלאומי. למאבקה של השפה העברית לבכורה ולכלעדיה היו גילויים שונים לאורך כל התקופה, לרוב על-ידי תעמולה, ולעתים היו אף גילויים של אלימות מצד "מגיני השפה" נגד המשתמשים בשפות לעז (בעיקר מאבק נגד יידיש, נגד יבוא ספרים לועזיים ונגד השימוש בשפה האנגלית, הגרמנית, הפולנית וכו'). עוד בשנות הארבעים פעלה בארץ מועצה מרכזית להשלטת העברית כחסות הוועד הלאומי. נעשה מאמץ בלתי פוסק לסגל את העברית הכתובה והמדוברת לחברה מודרנית דינאמית. תפקיד מרכזי בהכוונת תהליך זה מילא ועד הלשון העברית (שנוסד ב-1890). הוא חידש מלים ופרסם מילונים של מונחים מקצועיים בתחומים שונים. המטרה המרכזית – שאפשר יהיה להתבטא וליצור בעברית כשפה בלעדית (אף שנקלטו בשפה מלים רבות מלשונות אירופיות שונות) ושאפשר יהיה לצרוך את כל גילויי התרבות בעברית – הושגה במידה ובה בתקופת המאנדאט. אף שוועידת המורים בשנת 1905 קבעה את השימוש בכתיב ה"דקדוקי", והוא שנלמד בכתיב הספר – מחוץ לכיתלי בתי-הספר נהוג היה הכתיב המלא.

התפתחות
מערכת
החינוך

"מלחמת השפות" היתה הדקע לאיחודה של מערכת החינוך העברי על בסיס כתיב-הספר העבריים הקיימים, ומלחמת העולם הראשונה, שפרצה שנה אחת אחרי-כן, השלימה את מגמת האיחוד. ב-1914 קם גוף יישובי כללי – ועד החינוך – שקיבל מהסתדרות המורים את ניהולה של מערכת החינוך הציוני. בפרוץ המלחמה עבר ניהולה לידי מחלקת החינוך של המשרד הארץ-ישראלי. היה זה הגוף היחיד שיכול לממן אותם בתי-ספר שהוסיפו לפעול בתקופת המלחמה. ועד הצירים הוציא בשלוש וחצי שנות פעולתו בארץ כשליש מתקציבו לצורך שיקום ופיתוח מערכת החינוך. ב-1921 עברה מערכת החינוך לניהולה של ההנהלה הציונית, וב-1926 המליצה "ועדת העשרים" שמינה הקונגרס ה"ד ב-1925 על עקרון בעלותה של ההסתדרות הציונית על רשת החינוך העברי. עתה נוהלה רשת זו על-ידי ועד החינוך, מוסד הגג בשאלות פדאגוגיות, ומחלקת החינוך כגוף מבצע, שכללה את מנהל המחלקה ושני מפקחים על שני הזרמים, הכללי והחרדי-לאומי.

העברת מערכת החינוך מהנהלה הציונית לוועד הלאומי והזרמים בחינוך העברי

כבר בדיוני הוועד הפועל הציוני הראשית 1919 נקבע – לאור ההכרה כי "בתקציב החינוך אין לחסוך" – שההסתדרות הציונית תיטול על עצמה את מלוא האחריות למערכת החינוך העברי. בראשית 1920 קיבלה הוועידה הציונית בלונדון את תכניתו של אוסישקין, שההסתדרות הציונית תממן את מערכת החינוך ותקצה כספים לשם חיבורם והדפסתם של ספרי לימוד. במאי 1920 קיבלה על עצמה תנועת "המזרחי" את ניהול בתי-הספר הדתיים

איחוד מערכת
החינוך
ומימונה

בארץ, וב-1921 הצטרפו למערכת החינוך של ההנהלה הציונית בתי-הספר במושבות פיק"א.

בשנים הבאות התקשתה ההנהלה לשאת בעול הכספי של מערכת החינוך, שהנהלה מימנה כ-80%-90% מתקציבה. גני-הילדים הפכו למוסדות ציבוריים ופרטיים, ואילו בתי-הספר התיכוניים (להוציא את בתי-הספר בתל אביב ובהתיישבות העובדת) מומנו מתשלום שכר הלימוד. סיוע כספי קיבלה מערכת החינוך עוד לפני-כן מממשלת המאנדאט, אחרי שהוכרה בשנת 1926 כמערכת חינוך ציבורית. בתקופה שעד 1944 הגיע סיוע זה למיליון לא"י בקירוב, בעוד שהתנועה הציונית, היישוב וארגונים ציבוריים ופילאנטרופיים השתתפו במימון המערכת כ-15 מיליון לא"י בקירוב. חלקו של היישוב בהחזקת המערכת גדל משנת 1926 משנה לשנה, ובשנת 1947 הגיע ל-79.4% מתוך תקציב של 2,750,000 לא"י.

אישור "תקנות כנסת ישראל" ב-1928, שאפשר לוועד הלאומי לגבות מסים כאמצעות הקהילות המקומיות, החיש את תהליך העברת האחריות על מערכת החינוך לידי הוועד הלאומי. כבר ב-1926 מונתה ועדה לטפל בהעברת הבעלות של המערכת לידי הוועד הלאומי, אך בגלל ויכוחים פנימיים באסיפת הנבחרים ובקונגרס הציוני ה"ח אושרה ההעברה רק בסוף שנת 1932 ובתחילת שנת 1933. הסוכנות היהודית התחייבה להמשיך ולתמוך במערכת החינוך תמיכה כספית, בתנאי שיתקיימו מוסדות מרכזיים להנהלת מערכת זאת ולקביעת מדיניות חינוכית אחידה. זרם העובדים הצטרף לרשת החינוך הכללית ב-1926, ורק ב-1938 ויתר על האוטונומיה הכספית-אדמיניסטרטיבית שלו, אך שמר על האוטונומיה החינוכית. מועצת החינוך של אסיפת הנבחרים בחרה ועד מנהל שמנה חמישה חברים; מחפיקיו היה לעסוק בפקוח מנהלי וכספי שוטף על מערכת החינוך. שני חברים בוועד מנהל זה מונו על-ידי הוועד הלאומי, אחד על-ידי הסוכנות היהודית, אחד על-ידי עיריית תל אביב ואחד כנציג המושבות. הסתדרות המורים הפכה להיות איגוד מקצועי גדול וחזק, אך איבדה את מעמדה בהנהגה הלאומית של היישוב. בשנת 1948 הקיפה מערכת החינוך העברית 65% ממוסדות החינוך בארץ ולמרו כ-100,000 תלמידים, לעומת כ-10,000 תלמידים בשנים 1918-1919, וכ-26,000 בשנת 1925/26.

בצד מערכת החינוך העברי התקיימו בתי-הספר של חברה "אליאנס" (שהקיפו בשנת 1944 כ-3,000 תלמידים), בתי-ספר ממשלתי אחד (בתי-הספר התקלאי על שם כרורי, שהיה חלק ממערכת החינוך העברי), בתי-הספר אגוליינה דה רוטשילד בירושלים, בתי-הספר של המיסיון ובתי-הספר ותלמודי-התורה (ת"ת) שהיו קשורים ל"אגודת ישראל" והישיבות.

הזרמים בחינוך

ההסכם ממאי 1920 קבע את קיומם של שני ועדים מפקחים בחינוך העברי: הזרם הכללי, שקיים זיקה רופפת למפלגות האזרחיות והיה קשור בעיקר לרשויות המקומיות בערים ובמושבות שבשליטת החוגים האזרחיים, והזרם החרדי-לאומי הקשור בתנועת "המזרחי". בשנת 1926 הוכר רשמית קיומו של "זרם החינוך של העובדים" ("חינוך עובדים"),

שתחילת צמיחתו בתל אביב ובהתיישבות העובדת ואשר היה בבעלותה של הסתדרות העובדים הכללית. קיומם של שלושת הזרמים בחינוך העברי הציוני היה ביטוי למגמות הפיצול והמאבק האידאולוגי והפוליטי ביישוב.

תהליך האיחוד המנהלי של מערכת החינוך בפיקוח המוסדות הפוליטיים של היישוב התנהל בר בר עם העמקת הקיטוב הרעיוני וראיית החינוך כגורם בעל חשיבות חברתית-פוליטית עצומה. החלוקה לזרמים והמאבק הרעיוני-ארגוני ביניהם בתוך המסגרת הארגונית המשותפת השתלבו בתהליך הפוליטיזציה המעמיק של חיי היישוב, ובכלל זה גם חיי התרבות בארץ בשנות השלושים והארבעים. אולם היה גם בסיס חינוכי-תרבותי משותף לבתי-הספר של שלושת הזרמים. בכל הזרמים היה החינוך על טהרת העברית ונעשו בהם נסיונות חרשניים בתכניות הלימודים ובשיטות ההוראה, ואף ניתן בהם ביטוי למימד הלאומי של ההיסטוריה והתרבות היהודית. ההכרה שהתנאי ליצירת "חברה חדשה" הוא הקניית השכלה מוררנית ופתיחת לעולם הגדול, וכי בארץ-ישראל מתהווה "חברה חדשה", שונה מן החברה היהודית בגולה, גם מזו ה"משכילית" או הציונית, חברה הגורסת תפיסה חינוכית חדשה בתוכן ובשיטה, היתה משותפת לזרם הכללי ולזרם העובדים, ואף זרם "המזרחי". היה נכון לאמץ חידושים שהחברה היהודית המסורתית בגולה חוו של "היישוב הישן" לא היו מוכנות לסגל אותם לעצמן. גם בתוך בתי-הספר של אותו זרם עצמו ניכרו הבדלים בהתאם לאופי המורים, אוכלוסיית התלמידים ומקום היישוב, ולא נכפתה שיטת ההוראה אחת או פרשנות אחידה בנושאים שנויים במחלוקת. ההבדלים בין הזרמים ניכרו בעיקר בגישתם השונה לתפקיד החינוך וההוראה, בהווי בתי-הספר ובגישת שונה למקצועות התנ"ך, הספרות וההיסטוריה. בית-החינוך לילדי עובדים אימץ גישות פראגמטיות חדשניות והתייחס לחינוך לא כאל הוראה, אלא כמכשיר לעיצובו של "אדם חדש", "אדם עובד". בעוד שהזרם הכללי הדגיש ערכים לאומיים מסורתיים. בהוראת התנ"ך וההיסטוריה היהודית, למשל, הדגיש זרם העובדים את אופיו הסוציאלי, האוניברסאלי-הומאניסטי (לפי תפיסתו) של המקרא, ובפרט של דברי הנביאים, וראה בחינוך אמצעי ליצירת אדם עובד וחברת עובדים שיתופית תוך זיקה לתנועת העבודה ולערכיה. החינוך נתפס ואורגן כחיי הגשמה ב"חברת הילדים".

בחוקת החינוך של הוועד הלאומי משנת תרצ"ג נקבעה לכל אחד משלושת הזרמים אוטונומיה מוחלטת, אך תהליך הצטרפותו של זרם העובדים למערכת החינוך של הוועד הלאומי הושלם רק בשנת 1939. אותה שנה הקיף הזרם הכללי 57% מהתלמידים, הזרם הדתי — 25% וזרם העובדים — 18%. בשנת 1944 הקיף הזרם הכללי 52.83%, הזרם הדתי — 23.74% וזרם העובדים — 22.75%. בשנת 1948 הקיף הזרם הכללי 55%, הזרם הדתי — 24% וזרם העובדים — 23% מהתלמידים ברשת החינוך העברי. גירולו של זרם העובדים לא שיקף את גידול משקלה של "החברה ההסתדרותית" ביישוב.

החינוך התיכוני, המקצועי והתקלאי, שכשני שלישים ממנו היו בבעלות פרטית וציבורית אך בפיקוח הוועד הלאומי, לא הוכר על-ידי ממשלת המנדט, ובוגריו, שביקשו להתקבל לבתי-ספר גבוהים באנגליה או ל"שירות הציבורי" (Civil Service) נדרשו לעבור בחינות בגרות אקסטרניות מטעם מחלקת החינוך. החינוך התיכוני והמקצועי נבנה לפי הדוגמה האירופית: המעבר מכיתה לכיתה היה לפי בחינות, והמורים בכיתה התחלפו בדרך כלל משיעור לשיעור לפי מקצועות ההוראה. החלוקה לזרמים התקיימה גם בבתי-

החינוך
התיכוני

החינוך
הדתי-תורני

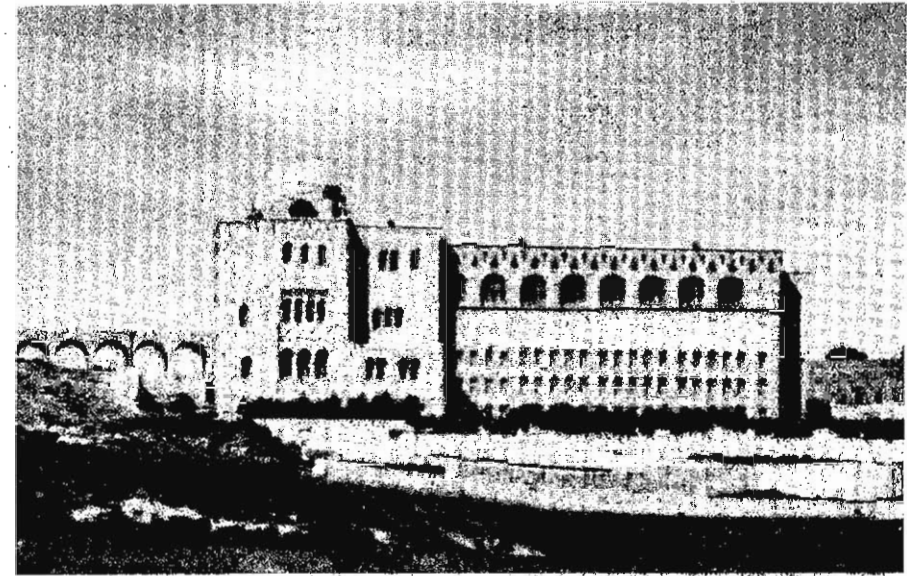
ההשכלה
הגבוהה
והמחקר
המדעי

הספר החקלאיים והמקצועיים ובבתי-המדרש למורים. בתי-הספר בהתיישבות העובדת לא חייבו את התלמידים, מטעמים עקרוניים, להיבחן בחינות בגרות.

החינוך הדתי שמר על אוטונומיה מלאה, ועם זאת חלו בו תמורות ונוצרו טיפוסים חדשים של מוסדות חינוך. בצד ישיבות "היישוב הישן" הקשורות ל"כוללים", כמו ישיבות "עץ חיים" ו"חיי עולם", ששפת הלימוד בהן היתה יידיש, והישיבות הספרדיות הוותיקות, שבהן למדו לפי הנוסח הספרדי הישן, כמו ישיבת "פורת יוסף", כמו "כוללים" וישיבות בנוסח תרש, ובראשן הישיבות המרכזיות שעברו לארץ ממזרח אירופה. ישיבת "כנסת ישראל" מסלופודקה נוסדה בחברון ב-1924, ואחרי מאורעות תרפ"ט עקרה לירושלים ונורעה שם בשם "ישיבת חברון". גם ישיבות חסידיות עברו מפולין והקימו "כוללים", שבהם הוסיפו התלמידים לשקור על לימודיהם. בירושלים הקים הרב א"י הכהן קוק את ישיבת "מרכז הרב", שבה ניתנו שיעורים במחשבת היהדות והלימודים היו בעברית. כמו כן הוקמו ישיבות קטנות העומדות בפני עצמן וישיבות תיכוניות ששילבו לימודי חול בלימודי קודש. הראשונה שבהן היתה "ישיבת היישוב החדש" בתל אביב, שנוסדה ב-1924, ואחריה באה ישיבת בני עקיבא בכפר הרא"ה, שנוסדה ב-1940. הישיבות מומנו בתרומתם של נדבנים, הלימוד בהן היה חנים ורובן כלכלו גם את מוריהן וגם את תלמידיהן. מערכת הישיבות התפתחה מאוד אחרי מלחמת העולם השנייה וחורבן הקהילות היהודיות במזרח אירופה.

תפקיד מיוחד היה למפעל "עליית הנוער", שהיוזמת שלו (בשנת 1932) היתה רחל פרייאר, ואחר-כך אורגן בידי הלשכה לעליית הנוער של הסוכנות היהודית בניהולה של הנרייטה סולד. מפעל זה העלה ארצה מגרמניה בשנות השלושים כ-5,000 בני נוער במסגרת מכסות העלייה. למן תקופת המלחמה ועד קום המדינה העלה עור כ-10,000 בני נוער מאירופה ומארצות המזרח. הנערים העולים, חסרי המשפחה, נקלטו בקיבוצים, במושבים ובכפרי נוער, שהכשירו את חניכיהם הכשרה חקלאית ומקצועית.

הנחת אבן-הפינה לאוניברסיטה העברית על הר הצופים ב-1 באפריל 1925 תוארה כ"חג לאומי, חג תרבותי". הוגי התכנית להקים אוניברסיטה עברית היו חלוקים למראשיתה בשאלה למה ולמי נועדה. יש שראו בה קורס כל מרכז מחקר ברמה גבוהה, שיקלוט מלומדים וחוקרים ידועי שם מאירופה ויהווה ביטוי לרעיון "המרכז הרוחני" ברוח האוניברסאליזם הראציונאליסטי. אחרים ראו בה קורס כל מרכז הוראה, שיקלוט סטודנטים יהודים שהנומרוס קלאוזוס והאווירה האנטישמית באוניברסיטאות אירופה אינם מאפשרים להם לרכוש השכלה אוניברסיטאית. היה גם ויכוח נוקב על סדר העדיפויות — מרעי/הרוח או מרעי הטבע — ועל תפקיד המחקר במקצועות השונים של מרעי הרוח. תחילה נפתחו באוניברסיטה העברית מכונים למרעי היהדות ולמדעי הטבע, ואחר-כך מכונים למאתמאטיקה, לחקר הטבע של ארץ-ישראל, להגינה ולמדעי המזרח. בשנת 1925 למדו בה 120 סטודנטים, בשנת 1938/39 — 864 סטודנטים ובשנת 1945 למדו בה 650 סטודנטים. האוניברסיטה קלטה את בוגרי בתי-הספר התיכוניים העבריים וסטודנטים עולים שבאו ללמוד בה. (ב-1939) מנו הסטודנטים העולים מפולין 64% מכלל התלמידים. מבחינה זו היתה האוניברסיטה העברית בראש וראשונה גולת הכותרת של רשת החינוך העברית בפולין — "תרבות").

הבניין הראשון של האוניברסיטה העברית על הר הצופים (1925).

האוניברסיטה העברית והחיים האקדמיים הירושלמיים היו גם רקע לפעילות אינטלקטואלית וציבורית-פוליטית. תוססת, הן בקרב ציבור המרצים והן בקרב הסטודנטים. קמו מתוכה חוגים ראדיקאליים שונים וחיבורים של חוקרי האוניברסיטה תרמו תרומה חשובה לעיצוב התודעה ההיסטורית והלאומית של היישוב כולו ולתפיסה ההיסטורית של תנועות פוליטיות שונות.

בצד האוניברסיטה הוקם בית הספרים הלאומי האוניברסיטאי (1939). שקודם לכן נקרא "בית הספרים הלאומי" ותחילתו באוסף בן כ-8,000 כרכים שתרתם חובב ציון ד"ר יוסף חנוכיץ בשנת 1895, ואשר עבר ב-1910 לרשות ההסתדרות הציונית ועם הקמת האוניברסיטה נמסר לה. בסוף שנות השלושים מנה האוסף כחצי מיליון ספרים. הטכניון, המוסד לחינוך טכני גבוה בחיפה שהוקם ב-1912 על-ידי חברת "עזרה" ("הילפספריין") הגרמנית ונדבנים יהודים מגרמניה וארצות-הברית, עבר אחרי המלחמה לידי ההסתדרות הציונית וקרן היסוד. הוא הכשיר מהנדסים במקצועות נדרשים כמו הנדסת בניין, אדריכלות, כימיה הנדסית, מכונאות ואלקטרו-טכניקה. בשנת 1925/26 למדו בו 70 סטודנטים, ב-1938/39 — 566 סטודנטים ובשנת 1945/6 — 391 סטודנטים. בתחום המחקר המדעי תרמו לעיצוב התודעה הלאומית והתפתחות היישוב המחקר הארכיאולוגי, הגיאוגרפי והחקלאי. המחקר הארכיאולוגי המודרני של ארץ-ישראל, שהחל במאה התשע-עשרה, לא נפסק במשך רוב תקופת המאנדאט. לקרן הבריטית לחקירת ארץ-ישראל (P.E.F. — Palestine Exploration Fund) הצטרפו "בית הספר האמריקני לחקר המזרח" (American Oriental School), בית הספר הבריטי לארכיאולוגיה ומכונים אחרים, החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה (שנוסדה ב-1913) והחוג לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית, בפיקוח מחלקת העתיקות של ממשלת

המאנדאט, שניהלה גם את מוזיאון רוקפלר. לתגליות למן התקופות הקדומות ביותר ובמשך כל התקופות ההיסטוריות בבית שאן, בגרש, ביריחו, בשומרון, בלכיש, בשבטה, כחלוצה, בניצנה, בח'רפת אל-מפג'ה, בח'רפת אל-מג'ה, במבצרי הצלבנים ועור, שהעידו על הרצף ההיסטורי-תרבותי של הארץ, נוספו חפירות ותגליות שהיה בהן כדי להצביע על רציפות היישוב היהודי בארץ. מצדה, שנחפרה לראשונה בידי א' שולטן (A. Schulten) בשנת 1932, הפכה יעד למסעות ברגל של תנועות הנוער של "ארץ-ישראל העובדת" ושל הפלמ"ח ולסמל לאומי ממדרגה ראשונה. מערכת הקברים של בית שער, שהתגלתה ונחקרה על-ידי מייזלר (מזר) ואביגד למן שנת 1936, העידה על קיומו של יישוב יהודי במקום למן המאה הראשונה לספירה ועד לסוף התקופה הביזנטית, אך בעיקר במאה השלישית לספירה. המחקר הגיאוגרפי המדעי, ובעיקר הטיולים והמסעות וספרי "יריעת הארץ" של יוסף פנשלבסקי, זאב וילנאי, דוד בנפנישתי ואחרים, חיוקו את הכרת הארץ ותודעת ארץ-ישראל בקרב היישוב. במיוחד בקרב צעיריו, ויצרו מודעות ארץ-ישראלית חדשה בציבור הרחב.

התחנה לחקר החקלאות, שנוסדה ב-1921 על-ידי הסוכנות היהודית, התפתחה בהנהלתו של י"א וולקני (אלעזרי-וילקנסקי) למכון מחקרי שהנהיג שינויים טכנולוגיים חשובים בחקלאות הארץ-ישראלית, בעיקר בתחום המשק המעורב והעיבוד האינטנסיבי (השבתת הגזע של הבקר והעופות והתאמת מחזור הורעים והגידולים), שעליו התבססה ההתיישבות העובדת.

התפתחות התרבות והאמנות העברית-הארץ-ישראלית

הפעילות התרבותית, שהשתחקה בארץ כמעט לחלוטין בתקופת מלחמת העולם הראשונה, התחדשה מיד לאחריה. מנהיגי היישוב היו תדורים, כאמור, תחושה של חזון והכרה בכך שהנסיבות המדיניות החדשות מעמידות את היישוב בארץ "על מפתן התחייה התרבותית" ואף טוו תכניות והתוודעו רעיונות כיצד לעשות את התחייה התרבותית הזאת ל"שלמה", כלומר לתחייה שתקיף את כל הרקמה החברתית-תרבותית כמגוון פעילויות של יצירת תרבות ואמנות, הפצתן וקליטתן.

סיבות אחדות חברו בהקניית תנופה ליצירת המרכז התרבותי העברי בארץ-ישראל. באידיאולוגיה הציונית הוקצה זה כבר מקום של כבוד לשאיפה להפוך את הארץ למרכז תרבותי ("מרכז רוחני"), ותפיסה זו התחזקה נוכח הטלטלה הגדולה שעברה על יהדות מזרח אירופה כשנות המהפכה הרוסית ומלחמת האזרחים. קהל הקוראים העברי במזרח אירופה הלך והצטמק, ולעומת זאת שגשגה תרבות יידיש; יוצרי התרבות העברית פעלו באווירה של מועקה ושל תחושת קץ. מרכזי התרבות העברית באירופה נדדו ממקום למקום (אודסה-מוסקבה-ברלין) בחיפוש אחרי בסיס כלכלי איתן, ובארצות-הברית לא החפתח מרכז חשוב של תרבות עברית. בארץ-ישראל הסחיים למעשה כבר בחחילת המאנדאט המאבק התרבותי בין "היישוב הישן" ל"יישוב החדש" בנצחוננו המוחלט של האחרון. גם המאבק על מתן מעמד בכורה לשפה העברית והשלטתה הסתיים בנצחונם הרעיוני והמעשי של קנאי העברית, והפולמוסים סביב "שאלת התרבות" בקונגרסים

ארץ-ישראל:
מרכז
התרבות
העברית

הציוניים דעכו. בארץ כבר היתה בנמצא שכבה של אנשי־רוח ומשכילים, והעלייה השלישית הביאה ארצה "חלוצים" שייצגו את מיטב האינטליגנציה העממית שבשורות התנועה הציונית החלוצית וגם קבוצות של בעלי מקצועות חופשיים. נדירת המרכזים התרבותיים מאירופה לארץ־ישראל, בעיקר למן אמצע שנות העשרים, ועלייתם של סופרים, ציירים, אנשי תיאטרון ומוסיקה הביאו לחיזוק הארגונים נושאי התרבות היהודית שכבר פעלו בארץ בדור הקודם. עתה נראה היה שהיישוב, המתגבש כחברה לאומית בעלת ייחוד, יוכל להתפתח כדוגמת "האומות ההיסטוריות" ו"האומות החדשות" במזרח אירופה ובמדינות ולפתח תרבות לאומית מלאה ואותנטית על בסיס מורשתו התרבותית־ההיסטורית.

**האידיאל
לוגיה של
התרבות
העברית**

המצע הרעיוני המשותף לרוב יוצרי התרבות ולעוסקים בה בשנות העשרים היה השאיפה לראות בארץ־ישראל את מקום החיות הטבעי של התרבות העברית. "כאן", כתב י"ח ברנר, "רכים מרגישים את הטבעיות של העברית". לכן רק בארץ תוכל העברית (וה"עבריות"). שהוצגו כאנטי־תיזה כוללת של הגולה (וה"גלותיות"), להתפתח ולשגשג באופן טבעי ואותנטי, שכן ארץ־ישראל היא המולדת ההיסטורית של התרבות העברית ורק בה ייתכן הקשר הבלתי אמצעי אל הנוף ואל ההיסטוריה שמתוכם צומחת התרבות. בארץ זו מתפתחת חברה המגבשת לעצמה מוסדות פוליטיים וחברתיים ומוקראטיים־אוטונומיים, היכולה לספק תשתית חומרית להתפתחותם של מוסדות התרבות והאמנות. ה"עבריות" לא נתפסה אך ורק כשימוש בלעדי בשפה העברית או כזיקה למסורת עם

בית הקאזינו בתל אביב. האדריכל יהודה מגידוביץ' בנה אותו בתוך הים, בקצה רחוב אלנבי, בסגנון בארוקי מצועצע ואקלקטי, שאפיין את האדריכלות הארץ־ישראלית בשנות העשרים.

**תל אביב
מרכז תרבות**

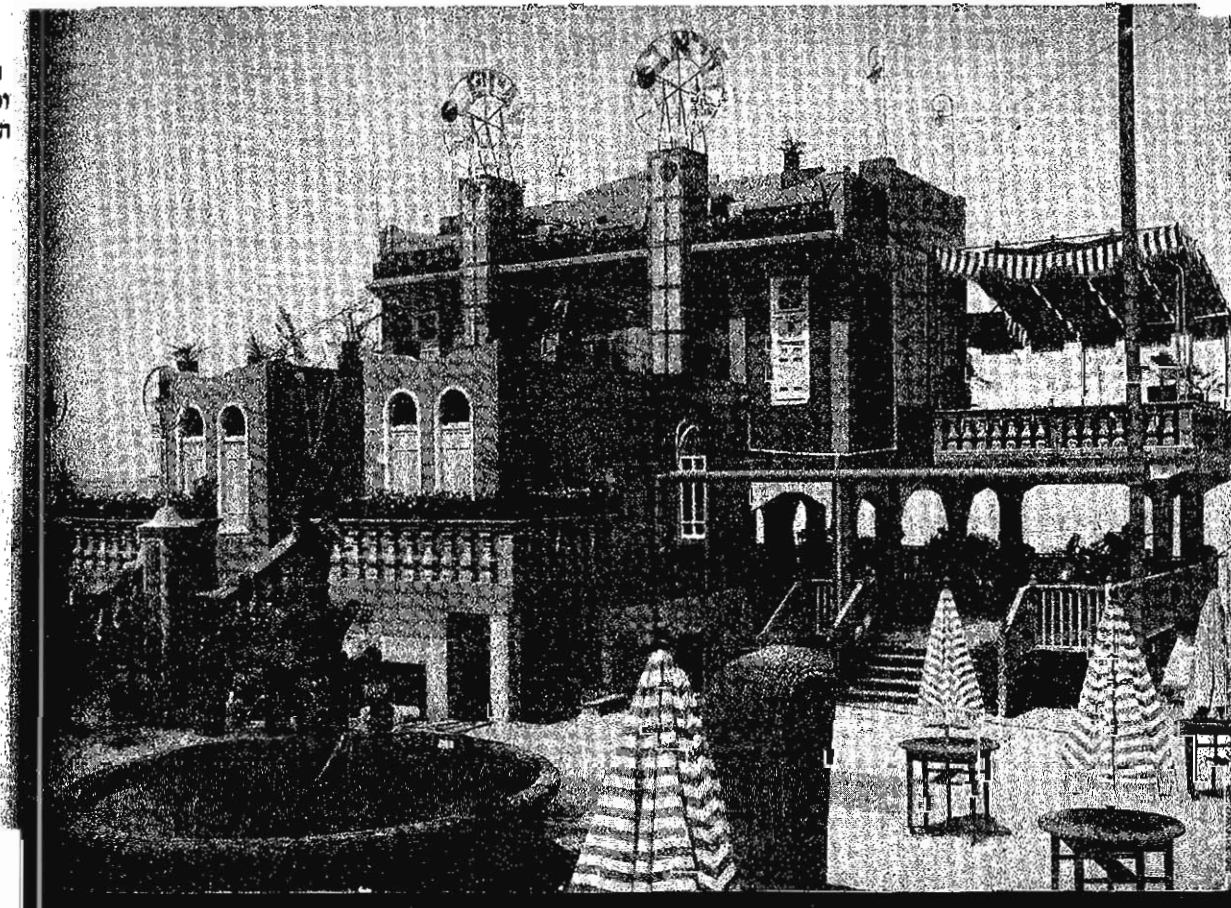
ישראל לדורותיה תוך יצירה מחדש על בסיס לאומי־חילוני־טריטוריאלי; היא נתפסה גם כמערכת ערכים חדשה וכדפוסי התנהגות פרטית וחברתית חדשה. לבעלי הרעיון על גווניו השונים נדמה היה שעצם ההייה בארץ־ישראל במסגרת המדינית־החברתית החדשה די היה בה לכינון יצירה עברית מקורית ו"חדשה". תוך ויתור על יסודות "גלותיים" ואימוץ יסודות ממקורות שונים שנראו תואמים את המציאות הלאומית־הטריטוריאליה החדשה. לתרבות העברית — לסופר העברי, לאמן העברי — הוקצה תפקיד חשוב בתהליך היצירה של התרבות הלאומית כיסוד חיוני ומרכזי של התהוות הבית הלאומי והתודעה הלאומית.

התפתחות היצירה התרבותית והאמנותית היתה, כאמור, בראשיתה בדרך כלל פרי יזמתם של יחידים, קבוצות וחבורות, בסיוע של מְצַנָּאִים פרטיים או בסיוע גורמים ציבוריים שונים. אלה הניחו את היסודות למסגרים התרבותיים, שהיו בסיס ליצירתה של התרבות ולהפצתה. מרכז הפעילות התרבותית־היצירתית היה העיר תל אביב, שנחשבה כעיר "עברית" ("העיר העברית הראשונה") לעומת תדמיתה של ירושלים כמרכז "היישוב הישן", ועתה גם כמרכז שלטוני ופוליטי. בתל אביב נוצר, בסיס רמוגרפי־כלכלי רחב לפעילות תרבותית ועליו צמח הווי תרבותי־אמנותי תוסס. הצד השני של פעילות תרבותית־אמנותית תוססת זאת ביישוב היהודי העירוני הגדול היה יצירתה של הווייה חברתית־כלכלית־תרבותית שנראתה כעומדת בניגוד לשאיפה ליצור עיר עברית וחברה יהודית חדשה; כלומר, התפתחותה של תל אביב לעיר בנוסח מזרח־אירופי זעיר בורגני, כפי שתיארה בן הזמן:

הרכב היחיד שמשך את העולים לתל אביב היה זה שמצאו בה את כל הנותחיות שרגילים בהם באירופה: מאור אֶלְקֶטְרִי, מים, סינימה, אופרה ותיאטרון. וגם בתי־ספר פחות או יותר משוכללים... נתרבו בה הקסטורנטים, בתי־הקפה ונשפי חשק וריקודים על הגגות.

**העיתונות
המפלגתית
וכתבי־העת
הספרותיים**

בעצם ימי כיבושה של הארץ בידי האנגלים חודשה הופעתם של העיתונות המפלגתית ושל כתבי־העת השונים שהיו קשורים לגורמים ציבוריים ומפלגתיים ושימשו כמה לביטוי ולוויכוח פוליטי וציבורי תוסס ומתסיס. במרוצת שנות המאנדאט הופיעו, בהתמדה או לסירוגין, עיתונים יומיים ושבתונים רבים, שמתוכם יצוינו "חדשות הארץ", שהפך בדצמבר 1919 ליומון של הציונות הכללית הפרוגרסיבית; "הארץ" (בעריכת משה גליקסון מ־1923); "הפועל הצעיר" (מ־1907); "קונטרס", בטאונה של מפלגת אחדות העבודה (מ־1919); "דבר", היומון של ההסתדרות הכללית (מ־1925); "קול העם", עיתון המפלגה הקומוניסטית (1926); "בוסתנאי", בטאונה של התאחדות האיכרים (1929–1939); "הירדן" (1934–1938) ו"המשקיף" (מ־1939), עיתונייה של התנועה הרוויד־יוניסטית בארץ; "הצופה" (מ־1937); "הבוקר" (מ־1935), עיתון הציונים הכלליים ב"משמר" (מ־1943), עיתון הקיבוץ הארצי, "השומר הצעיר" ו"אחרות העבודה" (מ־1944) ועוד. עיתונים צהריים התחילו להופיע בצורה סדירה משנת 1933, תחילה כתוספת לעיתון בוקר. עיתונים אלה נתנו ביטוי לקשת רחבה של השקפות שרווחו ביישוב והיו זירה למאבק רעיוני, ציבורי ופוליטי, ולאחדים מהם היו גם מספים לענייני ספרות ואמנות; החשובים שבהם היו, כתקופות שונות, בעיתונים "הארץ", "דבר" ו"משמר". מאספים ספרותיים בודדים נדפסו בארץ אף בתקופת מלחמת העולם הראשונה; החלה הופעתם של כתבי־עת ספרותיים שסביבם התרכזו החיים הספרותיים ועל גליונותיהם

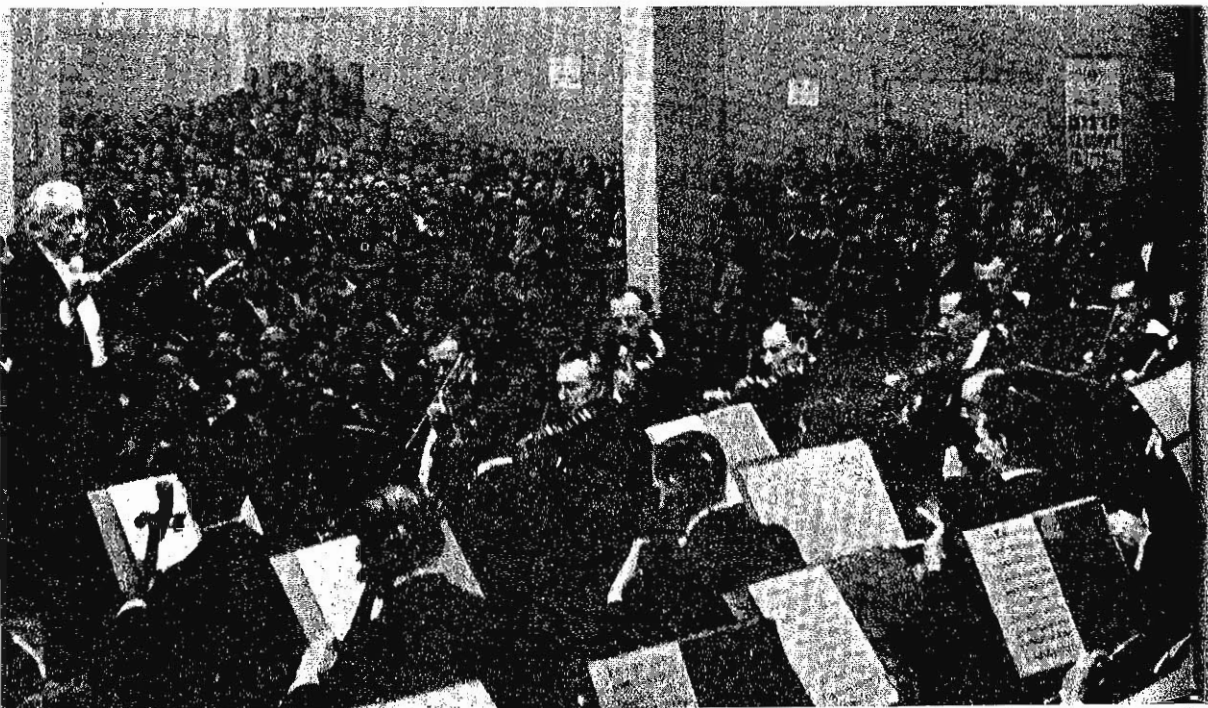

של התזמורת הארץ-ישראלית (מ-1946: התזמורת הפילהרמונית הארץ-ישראלית) כירי הכנר ברוניסלב הופמן וקבוצת נגנים עולים. כן התקיימה פעילות מוסיקאלית ענפה של תזמורות ומקהלות, שביצעו יצירות תזמורתיות ופיתחו את המוסיקה העממית.

התיאטרון המקצועי הראשון בארץ-ישראל נוסד ב-1920 על-ידי השחקן ר' ויידוב. ב-1922 נוסד התיאטרון הארץ-ישראלי (תא"י) בניהולה של מרים קרנשטיין-כהן. שהתקיים עד 1927. ב-1925 נוסד תיאטרון ה"אהל" כסטוריה ורומאנטית ליר ועדת התרבות של ההסתדרות, סטוריה שנועדה להיות "תיאטרון פרולטארי" המציג מחזות סוציאלי-ריאליסטיים. ב-1928 השתקע בתל אביב תיאטרון "הכימה", שעלה ארצה עם שחקני ממוסקבה לאחר שערך סיור באירופה ובארצות-הברית. "הכימה" הפך למוסד אמנותי-תרבותי מרכזי בחיי היישוב והוא קלט גם את שחקני התיאטרון הארץ-ישראלי. תיאטרון סאטירי ראשון – "הקומקום" – הוקם על-ידי אביגדור המאירי בשנת 1927 והפך בשנת 1928 לתיאטרון "המטאטא". ב-1944 הוקם "התיאטרון הקאמרי" שהרפרטואר שלו היה מודרני יותר. ירושלים הוסיפה להיות מרכז הציור הארץ-ישראלי בזכותו של בית-הספר לאמנות "בצלאל", שנסגר בשנת 1929 ונפתח מחדש ב-1935, ובזכותה של קבוצת ציירים (יוסף ארצי, ציונה גר, ראובן רובין, נחום גוטמן, מנחם שמי ואחרים) שביקשה לפתח סגנון ארץ-ישראלי מודרני והציגה בתערוכות שנתיות במצודה (מגדל דור) בשנים 1923–1928, בעידודו של מושל ירושלים רוזנלד סטורס. רק מסוף שנות העשרים ואילך הפכה תל אביב גם למרכז הציור הארץ-ישראלי.

בצד אלה התקיימה פעילות ערה גם בתחומי אמנות אחרים, ובר בבר עם כל אלה התקיימה פעילות תרבותית ואמנותית "עממית", כמו מסכות-חג בנוסח לאומי-ארץ-ישראלי חילוני, מקהלות ושירה בציבור, מוסיקה עממית, פסטיבלי ריקודי עם שהתקיימו בקיבוץ דליה משנת 1944 והפצת שירי עם שונים, שאולים ומקוריים. הפעילות הספורטיבית היתה מסונפת לארגונים פוליטיים וציבוריים וכללה את רוב ענפי הספורט. שיאי פעילות זו היו ה"מכביות".

ארתור טוסקניני והתזמורת הפילהרמונית. קונצרט הבכורה של התזמורת נערך בדצמבר 1936, באולם התערוכה בצמח תל אביב.

התיאטרון והציור הארץ-ישראלי

העיתונים היומיים בארץ-ישראל מבשרים על כניעת גרמניה הנאצית, 8 במאי 1945.

נערכו המאבקים הרעיוניים בענייני ספרות ואמנות בין הזרמים והחבורות השונות. כתבי-העת המרכזיים היו "הדים" (1922–1928), "כתובים" (1926–1933), "מאזנים" (מ-1929), "גליונות" (מ-1933), "טורים" (מ-1934), "מחברות לספרות" (מ-1939) ועוד.

ארץ-ישראל – ולמעשה תל אביב – הפכו למרכז הרפוס והמו"לות העברית, ומאמצע שנות העשרים החלו לעבור לכאן מאירופה הוצאות ספרים חשובות שעסקו בהוצאה לאור של ספרות מקור ותרגום בתחומים שונים, בהן "אמנות" (1923), "דביר" (1924) ו"שטיבל" (1925), והוקמו בה הוצאות ספרים חדשות, בתוכן "מצפה" (1925), "מסדה" (1931), "יבנה" (1932), "מוסד ביאליק" (1935) ו"שוקן" (1938). באמצע שנות השלושים התקיימו בארץ 23 כתי-הוצאה, ובממוצע ראו אור כ-300–500 ספרים בשנה ונמכרו בממוצע כ-13,000 עותקים של ספרים שנרפסו בה. בשנות העשרים והשלושים היו ההוצאות לאור בבעלות פרטית או ציבורית, ואילו בשנות הארבעים החלה הפעילות המפלגתית לבלוט בתחום זה. שלוש הוצאות הספרים הפועליות – "הקיבוץ המאוחד" (1939), "עם עובד" (1942) ו"ספריית הפועלים" (1939) – הפכו לנותנות הטון מבחינה איכותית וכמותית גם יחד.

החיים המוסיקאליים בארץ התמסדו עם הקמתן של האופרה הארץ-ישראלית על-ידי מרדכי גולנינקין בשנת 1923, התזמורת הסימפונית הארץ-ישראלית ב-1927 ועוד. אך ציון הדרך החשוב ביותר בתחום השמעתה של המוסיקה הקלאסית היה ב-1936, עם ייסודה

המו"לות העברית

הפעילות המוסיקאלית

מעמד מיוחד בתוך התרבות העברית ניתן לספרות העברית ולסופרים העבריים. בשנות העשרים והשלושים נתפסה הספרות כבעלת מעמד ציבורי-לאומי כללי וכעומדת מעל ל"מפלגתיות הצרה". הסופר נראה בעיני עסקני התרבות (ובעניי חלק מהסופרים עצמם) כבעל ייעוד לאומי – ביטוי רוח התקופה ועיצוב תודעתה וערכיה. בתוך הספרות היה לשירה מעמד עדיף על זה של הפרוזה. לשירה העברית הארץ-ישראלית היתה גם השפעה מחנכת ויוצרת סמלים והיא גילתה מלכתחילה זיקה עמוקה ומידית לזרמים המודרניסטיים שרווחו באירופה, בעוד שהפרוזה העברית היתה שמרנית יותר וחידשה בעיקר בתחום התמאטיקה והנוף הגיאוגרפי והאנושי. הסופר הארץ-ישראלי גם היה מודע לתפקיד שמוטל עליו (או שמנסים להטיל עליו בניגוד לרצונו) וגם ביטא תחושת אכזבה מכך שליצירתו אין תהודה והיענות מספקת.

למן שנות העשרים עלו לארץ סופרים ומשוררים עבריים חשובים, שהצטרפו לסופרים שכבר פעלו וכתבו בה "תקופת ברנר" (1909–1920; ברנר עצמו, ש"י עגנון, דבורה ברון, אשר פֶּרֶש ואחרים), ובראשם ח"נ ביאליק, שאול טשרניחובסקי, אורי צבי גרינברג, יעקב כהן, זלמן שניאור, יעקב שמעוני, יעקב פיכמן ואחרים. עליית ביאליק וחבורתו בשנת 1924 היא שהפכה את ארץ-ישראל למרכז הספרות העברית. כך החלו לכתוב ולפרסם בארץ משוררים חדשים כמו אברהם שלונסקי, נתן אלתרמן, יצחק למדן, אלכסנדר פן, לאה גולדברג, יונתן רטוש ואחרים, שהקימו חבורות, כתבי-עת ואסכולות וחוללו מהפכה בשירה העברית. נוסף על הפרוזאיקנים שהוזכרו למעלה בלטו בתקופה זו גם חיים הזז, יהודה בורלא, גרשון שופמן ואחרים.

התהליך העמוק של הפוליטיזציה שעבר על היישוב העברי למן שנות העשרים ואילך הגיע אל תחומי התרבות השונים רק בסוף שנות השלושים. אמנם גם קודם לכן נעשו נסיונות ליצור "תרבות של תנועה" ולארגן ממסדים תרבותיים חובקי-כל השומרים על זיקה לתנועה פוליטית ולערכיה; במיוחד בלט נסיונה של ההסתדרות הכללית לקיים פעילות תרבותית כוללת של עיתונות, הוצאה לאור, תיאטרון ופעילות עממית – כל זאת מתוך הנחה שתרבות ואמנות צריכות לבטא ערכים רעיוניים ומהוות גורם חשוב ב"גיוס" אידיאולוגי; אך ההצלחה היתה חלקית בלבד. המגמה המודרניסטית בספרות העברית, בעיקר בשירה, דחתה כדרך כלל את התביעה לספרות "מגויסת". מסוף שנות השלושים – ובעיקר בשנות הארבעים – השתנה המצב, וסופרים חשובים ומרכזיים החלו להיחשב כמוזיהים ומזדהים עם זרמים רעיוניים ותנועות פוליטיות. בשאר תחומי היצירה האמנותית כמעט שלא הורגש תהליך זה.

את התפתחותה של היצירה הספרותית והאמנותית אפשר לאפיין בצורה כוללת בשתי מגמות יסוד סותרות ומתנגשות, שניתן להן בסיס אידיאולוגי-פרוגרמאטי בפולמוסים ובמאבקים סוערים. מגמות יסוד אלו באו לידי ביטוי שונה, בעיתוי שונה ובאינטנסיביות שונה, בתחומי האמנות השונים. בשנות העשרים היתה המגמה השלטת החיפוש אחר "שורשיות" עברית ארץ-ישראלית, היונקת מהנוף וממסורות מקומיות ו"מזרחיות". בספרות התבטאה מגמה זו בסיפורי הווי וריאליזם (כמו סיפורי יהודה בורלא, יצחק שמי, אשר פֶּרֶש); בציור – בסגנון האוריינטאלי-הרומאנטי; במוסיקה – בהלחנת לחנים עממיים המבוססים על המוסיקה ה"מזרחית"; באדריכלות – בכניית בניינים המשלבים

מימין: המשורר אברהם שלונסקי, מראשי מחולליו של הזרם המודרניסטי בשירה העברית בשנות העשרים והשלושים. פורטרט של ציונה תגר מ-1925. משמאל: אורי צבי גרינברג, מגדולי השירה המודרניסטית והלאומית העברית. רישום של קנריק פרלוי, ערב עלייתו של המשורר לארץ-ישראל (1922).

אופי "מזרחי" ביסודות מערכיים (בעיקר על-ידי אדריכלים בריטים בירושלים, בבנייני ציבור כמו ארמון הנציב, מוזיאון רוקפלר והכנסייה הסקוטית, בעוד שהאדריכלות העברית היתה בעיקרה אֶקְלֶקְטִית). בשנות השלושים גבר הקו האוניברסאליסטי, ובספרות נעשה ניסיון ליצור מודרניזם עברי חזק וזיקה לזרמים המודרניסטיים באירופה. כבר בשנות העשרים, ביצירות כמו "דווי" של שלונסקי, "אימה גדולה וירח" של א"צ גרינברג, "מסדה" של למדן ועוד, ניכרת הזיקה לפוטוריזם, לאקספרסיוניזם, לסימבוליזם, לאקמאיזם ועוד. הרפרטואר התיאטרוני בשנות השלושים הפך להיות פחות "עברי" ולאומי ונפתח יותר למחזאות המודרנית. גם בציור גברה המגמה של "אמנות טהורה" ומופשטת, שהתגבשה, בסופו של דבר, בשנת 1948, עם הקמת קבוצת "אופקים חדשים". באדריכלות חלה תפנית מן הסגנון המזרחי והאֶקְלֶקְטִי לסגנון מודרני-פונקציונאלי

וחסכוני, בעיקר בהשפעת עקרונות "עיר הגנים", אסכולת הֶבְאוּהָאוס הגרמנית וכיוון ההוראה במחלקה לארכיטקטורה בטכניון. ביטויים מרכזיים לסגנון זה היו ביתני ההסתדרות ב"יריד המזרח" (1933) ו"מעונות עובדים" בתל אביב (1933–1935). בשנות הארבעים – בעיקר בספרות (בפרוזה) – ניכרה מגמה של חזרה לריאליזם הסוציאליסטי המגויס (בספרות המקורכת לחוגי השמאל), ולאכספרסיוניזם.

**תרבות:
יצירה,
נרכים והווי
חיים**

התרבות העברית כפי שנוצרה והתפתחה בארץ־ישראל היתה "עברית" במובן של זיקתה ליסודות שונים במורשה התרבותית היהודית, לנוף ולהוויה העברית הארץ־ישראלית. היא סיגלה לה יסודות מתרבויות שונות – בעיקר מתרבויות אירופה – שנראו לה מתאימות ותואמות לאידיאולוגיה של התרבות העברית ולמציאות החדשה המתהווה בארץ־ישראל. אולם התרבות העברית הארץ־ישראלית היתה חשופה להשפעות רבות וישירות מצד הספרות המתורגמת והספרות הלועזית המיובאת, מצד הקולנוע (הצגת סרטים סדירה בבתי־ראינוע בארץ החלה משנת 1930) ועוד. הווי החיים התרבותיים היה אפוא מגוון והיו הבדלים ניכרים בין זה שבהתיישבות העובדת, דרך משל, לזה שבחברה העירונית או החברה שכמושכות הוותיקות. המימד האידיאולוגי והבדלים חברתיים הביאו להעדפות שונות – ערכיות ואסתטיות – בתחום היצירה הספרותית והאמנותית ולהתלכדות סביב ערכים תרבותיים שונים והזדהות עמם. אך מעבר לכל אלה התפתח היישוב בארץ־ישראל כחברה מקיימת פעילות תרבותית ואמנותית ענפה שתחומיה המילוליים נוצרים רובם ככולם כעברית, ופעילות זו מבטאת את המציאות הארץ־ישראלית ואת בעיותיה. ארץ־ישראל היתה המרכז הבלעדי של היצירה התרבותית והאמנותית ודבר זה הוא שהעניק לה את האופי והתוכן של חברה לאומית בעלת עצמיות וייחוד.